REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 14 | ISSUE - 10 | JULY - 2025

भाषा शिक्षणाच्या वर्गांमध्ये संवाद कौशल्य वाढवण्यासाठी नेतृत्वगुणांची जोपासना: एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा. सुरवसे सचिन भागवत
एम ए ., एम, एड. , नेट, सेट (अर्थशास्त्र)
(सहाय्यक प्राध्यापक, आझाद सिनियर कॉलेज (B.Ed Programme), औसा ता. औसा जिल्हा. लातूर

सारांश:

भाषा वर्गांमध्ये नेतृत्वगुणांचा विकास विद्यार्थ्यांमध्ये प्रभावी संवाद व आंतरवैयक्तिक कौशल्य वाढवण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे. या लेखात भाषा शिक्षण व नेतृत्व विकास यांच्यातील परस्परसंबंधाचा अभ्यास केला आहे. यात वादविवाद मंडळे, शिक्षक-संचालित चर्चासत्रे आणि सामायिक नेतृत्व दृष्टिकोन यांसारख्या महत्त्वाच्या रणनीती अधोरेखित करण्यात आल्या आहेत. अभ्यासातून असे निष्पन्न झाले की, भाषाशिक्षणात नेतृत्व प्रशिक्षण समाविष्ट केल्यास विद्यार्थ्यांचे लवचिकता, कार्यसंघभावना आणि संवादकौशल्य वाढते, जे त्यांच्या व्यावसायिक आणि जागतिक पातळीवरील सहभागासाठी उपयुक्त ठरते. भाषा वर्ग (Language Classes) म्हणजे केवळ भाषेच्या ज्ञानाचे केंद्र नसून, विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक व सामाजिक कौशल्यांना विकसित करण्याचे एक महत्त्वाचे माध्यम असते. प्रभावी संवाद (Effective Communication) ही शिक्षणप्रक्रियेची गुरुकिल्ली आहे आणि यासाठी नेतृत्वगुणांचा (Leadership Qualities) विकास अत्यंत आवश्यक ठरतो. नेतृत्वगुण हे केवळ व्यवस्थापनापुरते मर्यादित न राहता, विद्यार्थ्यांना प्रेरित करणे, संघटनात्मक क्षमता वाढवणे आणि समस्या सोडवण्याचे कौशल्य आत्मसात करण्यासाठी उपयुक्त ठरतात.

कीवर्ड्स: अध्यापनातील नेतृत्व, प्रभावी संवाद, भाषा शिक्षण, शिक्षक-विद्यार्थी सहभाग, वर्गातील रणनीती

परिचय:

नेतृत्व ही एक मूलभूत कौशल्य आहे, जी केवळ व्यवस्थापन क्षेत्रापुरती मर्यादित नाही तर शैक्षणिक व व्यावसायिक दोन्ही स्तरांवर आवश्यक आहे. प्रभावी संवादकौशल्य हे नेतृत्वाचे मुख्य अंग आहे, आणि त्यामुळे इंग्रजी भाषा शिक्षण हे नेतृत्व विकासासाठी उपयुक्त व्यासपीठ ठरते. या लेखात परकीय भाषा शिक्षण कसे नेतृत्वगुण वाढवते आणि विविध अध्यापन पद्धती विद्यार्थ्यांच्या संवाद व नेतृत्व कौशल्यांवर कसा परिणाम करतात, याचे विश्लेषण केले आहे. आधुनिक शिक्षणाच्या संदर्भात, भाषावर्ग हे केवळ व्याकरण-सूत्रे, शब्दसंग्रह किंवा लेखनासारख्या भाषिक कौशल्यांच्या शिक्षणापुरते मर्यादित नसून, ते विद्यार्थी-मुखी नेतृत्वगुणांचा विकास करण्याचे एक महत्त्वाचे साधन ठरू शकते. भाषाशिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये संवादकौशल्य, आत्मविश्वास, सामाजिक प्रभाव, निर्णयक्षमता आणि सामूहिक कार्यक्षमता यांसारख्या गुणांचा समावेश होतो, जे त्यांच्या एकंदर वैयक्तिक व व्यावसायिक विकासासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरतात.

संशोधन पद्धत: चिकित्सक/ निदानात्मक निरीक्षण पद्धत वापरली आहे ज्यात सूक्ष्म घटकांचा अभ्यास अवलंबिला आहे ज्या मध्ये संशोधन कार्याची अंतर्गत आणि बाह्य वैधता सुनिश्चित करणारे नमुने, उपाय, पद्धती, निरीक्षणे, कार्यपद्धती यांचा संदर्भ देते.

भाषा शिक्षणातील नेतृत्व विकासाची भूमिका: संशोधनातून असे दिसून आले आहे की परकीय भाषा अभ्यासक्रम नेतृत्वगुणांच्या विकासात महत्त्वपूर्ण योगदान देतात. भाषा शिकताना विद्यार्थी लवचिक बनतात, कार्यसंघात चांगले सहभागी होतात आणि संवादात निपुणता मिळवतात. ही कौशल्ये राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील सहभागासाठी उपयुक्त असतात. केवळ शब्दसंग्रह व व्याकरणापेक्षा अधिक, भाषाशिक्षण विचारशक्ती, समस्या सोडवण्याची क्षमता आणि आत्मविश्वास निर्माण करते – जी नेतृत्वासाठी आवश्यक आहेत.

भाषावर्गातील सामायिक नेतृत्व: शैक्षणिक वातावरणात सामायिक नेतृत्व विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग व सहकार्यात्मक निर्णय प्रक्रियेला प्रोत्साहन देते. अब्देर्रहीम (2019) यांच्या संशोधनानुसार, भाषा वर्गातील प्रभावी नेतृत्व हे खुले संवाद व सामाजिक संवाद कौशल्य विकसित करण्याशी संबंधित आहे. चर्चा व सहभागास प्रोत्साहन देणारे वातावरण तयार करून, विद्यार्थ्यांना विविध नेतृत्व भूमिकांसाठी आवश्यक कौशल्ये मिळू शकतात.

प्रभावी संवाद व रणनीतिक व्यवस्थापन: देशपांडे आदींच्या अभ्यासानुसार, संवाद कौशल्य आणि नेतृत्व कार्यक्षमतेमध्ये घनिष्ठ संबंध आहे. इंग्रजीतील उच्च प्रावीण्य संवादातील स्पष्टता व आंतरवैयक्तिक संवाद सुधारते, जे प्रभावी नेतृत्वासाठी अत्यावश्यक आहे. मात्र, केवळ भाषा कौशल्य पुरेसे नाही; प्रभावी नेतृत्वासाठी रणनीतिक व्यवस्थापन कौशल्याची आवश्यकता असते. ही कौशल्ये सर्जनशीलता, कार्यसंघ भावना आणि कार्यक्षमतेला प्रोत्साहन देतात.

वर्गांमधील नेतृत्व प्रशिक्षणासाठी व्यावहारिक उपाय:

नेतृत्व कौशल्ये वाढवण्यासाठी खालील शैक्षणिक उपाय भाषा वर्गांमध्ये वापरले जाऊ शकतात:

1. **वादविवाद मंडळे** – रचना केलेल्या वादविवादांमध्ये सहभाग घेतल्याने सार्वजनिक भाषण, विचारशक्ती आणि आत्मविश्वास वाढतो.
2. **शिक्षक-संचालित चर्चा** – वर्गातील चर्चांमध्ये सहभागी होण्याने विद्यार्थी स्वतःचे विचार स्पष्टपणे मांडू शकतात आणि संवादात पुढाकार घेतात.
3. **परस्परसंवादी गट क्रिया** – भूमिकानिर्मिती, समूह प्रकल्प यांमधून संघभावना आणि निर्णय घेण्याची क्षमता विकसित होते.
4. **विद्यार्थ्यांना जबाबदाऱ्या देणे**-प्रत्येक विद्यार्थ्याला एखादी भूमिका (जसे की वर्गप्रतिनिधी, ग्रुप लीडर, पुस्तक सांभाळणारा इ.) देऊन नेतृत्व अनुभव देता येतो. यामुळे निर्णय घेण्याची क्षमता आणि जबाबदारीची जाणीव विकसित होते.
5. **समूह कार्य आणि प्रकल्प आधारित शिक्षण**=विद्यार्थ्यांना गटात काम करताना एखाद्या प्रकल्पाचे नेतृत्व देणे. टीममध्ये काम करताना संयोजन, संवाद व निर्णय घेण्याचे कौशल्य विकसित होते.
6. **वक्तृत्व व संवाद कौशल्य कार्यशाळा-** नेतृत्वासाठी प्रभावी संवाद अत्यंत महत्त्वाचा असतो. विद्यार्थ्यांसाठी भाषण, वादविवाद, प्रश्नोत्तर स्पर्धा आयोजित करणे.
7. **नैतिक शिक्षण आणि मूल्य आधारित चर्चा-** नेतृत्व हे फक्त अधिकाराचे नाही, तर जबाबदारीचेही प्रतीक असते. वर्गात नैतिक प्रश्नांवर चर्चा करून मूल्याधिष्ठित निर्णय घेण्याचे प्रशिक्षण देणे.

निष्कर्ष:

वर्गात नेतृत्व प्रशिक्षण हे फक्त पुस्तकी शिक्षण न राहता प्रत्यक्ष कृतीद्वारे शिकवले गेले पाहिजे. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास, निर्णयक्षमता, संवादकौशल्य आणि जबाबदारीची भावना विकसित होईल असे वातावरण निर्माण करणे आवश्यक आहे. भाषाशिक्षणात नेतृत्व विकास समाविष्ट केल्याने विद्यार्थ्यांची संवादकौशल्य, लवचिकता आणि कार्यसंघ भावना वाढते. परस्परसंवादी व सहभागात्मक शिक्षण वातावरण तयार करून, शिक्षक विद्यार्थ्यांमध्ये आवश्यक नेतृत्वगुण विकसित करू शकतात. भविष्यातील संशोधनातून भाषाशिक्षणातील नेतृत्व प्रशिक्षणाचा विद्यार्थ्यांच्या व्यावसायिक यशावर होणारा दीर्घकालीन परिणाम अभ्यासला जावा.

संदर्भ:

1. Sharma P. Soft Skills Personality Development for Life Success. New Delhi: BPB Publications; 2018
2. Ramesh G, Ramesh M. The ACE of Soft Skills: Attitude, Communication and Etiquette for Success. Dorling Kindersley (India): Noida; 2010
3. Alex K. Soft Skills: Know yourself & Know the World. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.; 2012
4. Bhatnagar N, Bhatnagar M. Effective Communication and Soft Skills: Strategies for Success. Delhi: Pearson Education; 2012
5. Nagy Z. Soft Skills to Advance your Developer Career: Actionable Steps to Help Maximize your Potential. Berkeley, CA: Apress; 2019
6. Valdez N. How hard is it to Find Employees with Soft Skills? 2015. Available from: **HTTPS://CERIC.CA/FR/2015/01/HOW-HARD-**Is-it-to-find-employees-with soft-skills/ [Accessed: 28 May 2020]
7. Masters LA, Wallace HP. Personal Development for Life and Work. Mason, OH: South Western CENGAGE Learning;2011
8. Fritz R. The Power of a Positive Attitude: Discovering the Key to Success. Netherlands: Amacom; 2008